

Олена І. Заяць*

КАТЕГОРІЯ КОНКУРЕНТНА СИЛА КРАЇНИ

У статті досліджено проблему переосмислення змісту терміна “міжнародна конкурентоспроможність країни” та його співвідношення з такими категоріями як “міжнародна конкурентоспроможність товару”, “міжнародна конкурентоспроможність підприємства”, “міжнародна конкурентоспроможність галузі”. Пропонується розмежування категорії міжнародної конкурентоспроможності мікро- та мезорівня від макрорівня та введення в науковий обіг нового визначення замість “міжнародної конкурентоспроможності країни” терміну “конкурентна сила країни”.

Ключові слова: міжнародна конкурентоспроможність країни, конкурентоспроможність підприємства, конкурентні переваги, продуктивність, конкурентна сила країни.

Лит. 14.

DOI 10.32752/1993-6788-2019-1-222-6-14

Елена И. Заяц

КАТЕГОРИЯ КОНКУРЕНТНАЯ СИЛА СТРАНЫ

В статье исследовано проблему переосмысления содержания термина “международная конкурентоспособность страны” и его соотношение с такими категориями как “международная конкурентоспособность товара”, “международная конкурентоспособность предприятия” и “международная конкурентоспособность отрасли”. Предлагается разграничение категории международной конкурентоспособности микро- и мезоуровня от макроуровня и введение в научный оборот нового определения вместо “международной конкурентоспособности страны” термина “конкурентная сила страны”.

Ключевые слова: международная конкурентоспособность страны, конкурентоспособность предприятия, конкурентные преимущества, производительность, конкурентная сила страны.

Olena I. Zayats

CATEGORY THE COMPETITIVE FORCE OF THE COUNTRY

The article focuses on the problems of redefinition the content of the term “international competitiveness of the country” and its relation to such categories as “international competitiveness of the goods”, “international competitiveness of the company”, “international competitiveness of the industry”. Differentiating of the international competitiveness category of micro and meso level from a macro level and introduction to the scientific circulation of the new term definition the “competitive force of the country” instead of the “international competitiveness of the country” is offered.

Keywords: international competitiveness of the country, competitiveness of the industry, competitive advantage, productivity, competitive force of the country.

Peer-reviewed, approved and placed: 05.12.2019.

Постановка проблеми. Дослідження учасників глобальної конкуренції зумовлює необхідність критичного осмислення доробку наукового співтовариства щодо сутності інтегруючої та динамічної категорії конкурентоспроможності країни. У міжнародній академічній літературі немає єдиного визначення конкурентоспроможності національної економіки.

¹ Uzhhorod National University. Uzhhorod. Ukraine.

ORCID: 0000-0001-9904-8706.

Тривають наукові дискусії щодо цього терміну. Багато вчених займалися аналізом теоретичних основ конкурентоспроможності країни в економічній науці або досліджували різні критерії оцінки її та формували рейтинги, за якими ранжували держави. Проте теоретична незавершеність і неточна сутнісна визначеність поняття конкурентоспроможності країни в глобальному господарстві потребують обґрунтування доцільності використання цього терміну в аналізі розподілу глобальної конкурентної сили між суб'єктами світового господарства та необхідності введення в науковий обіг якісно нового визначення “конкурентна сила країни” в аналізі економічно-конкурентних відносин між державами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед наукових праць, в яких досліджуються теоритичні основи поняття економічної сутності міжнародної конкурентоспроможності національної економіки можна виділити таких вчених-економістів, як: М. Портера [1], П. Кругмана [11], Ф. Котлера, К. Айгінгера [5], Ю. Полунєєва [6], Дж. Лоджа [7], Дж. Хайна [4], Е. Рейнерта [12], М. Гелвіга [13], М. Вольфа [14].

Мета дослідження. Розмежування поняття міжнародної конкурентоспроможності на мікро- та мезорівні від розуміння цього багатоаспектного терміну на макрорівні, який охарактеризовує торговельно-конкурентні відносини між країнами.

Основні результати дослідження. Деякі вчені розглядають близькі до конкурентної сили країни поняття, такі як конкурентоспроможність національної економіки, міжнародна конкурентоспроможність країни, глобальна конкурентоспроможність національної економіки, потенціал конкурентоспроможності країни, конкурентний статус країни, конкурентний потенціал, конкурентні переваги тощо. Інша ж група науковців стверджує, що проблема глобальної конкурентоспроможності країни взагалі є не актуальною ні в теоритичному, ані в практичному сенсі, що саме поняття конкурентоспроможності країни є штучним, створеним економістами теоретиками і насадженим в економічну реальність.

В економічній науковій літературі визначення «конкурентоспроможність» вживається практично до всіх економічних явищ та процесів. Найбільшого поширення набув трирівневий підхід до оцінювання й визначення міжнародної конкурентоспроможності:

- мікроекономічний рівень (конкурентоспроможність підприємств);
- мезоекономічний рівень (конкурентоспроможність галузей, секторів, кластерів);
- макроекономічний рівень (конкурентоспроможність національних економік).

З одного боку, таке “об'єднання спеціалізації” поняття передбачає глибше розкриття його змістовного сенсу, а з іншого боку – вносить певну невизначеність в загальнонаукове розуміння міжнародної конкурентоспроможності на макрорівні, а також призводить до спрощеного трактування цього поняття для національної економіки, що є негативним фактором для проведення будь-яким суб'єктом світового господарства ефективної конкурентної політики.

Теоретико-методологічні суперечки вчених-економістів включають як прихильників поняття міжнародної конкурентоспроможності на макроекономічному рівні, так і авторів, які критично відносяться до цього визначення та вважають, що термін «міжнародна конкурентоспроможність» потрібно застосовувати тільки щодо певного підприємства або галузі, оскільки жодна країна не може бути конкурентоспроможною в усіх галузях, із цим ми беззаперечно погоджуємося. Отже, наукова дискусія активно розвивається навколо цього визначення, так як все-таки воно несе в собі важливе змістовне значення для формування глобального господарства у контексті четвертої наукової революції.

Для обґрунтування необхідності абстрагування (розмежування) поняття міжнародної конкурентоспроможності товару, підприємства, галузі від торговельно-конкурентних відносин на макро- та мегарівні, ми спочатку розглянемо наявні в міжнародній економічній науці дефініції «міжнародна конкурентоспроможність країни».

Термін міжнародна конкурентоспроможність країни інтерпретується надзвичайно різними підходами до його трактування як економістами-міжнародниками, так і суспільством. Ми можемо умовно поділити підходи до розуміння цього визначення залежно від відношення науковців до концепту міжнародної конкурентоспроможності національної економіки на такі групи:

- науковці, які розглядають це поняття через призму продуктивності та визнають національну конкурентоспроможність як здатність досягати економічного зростання та високого рівня життя населення (Майкл Портер, Всесвітній економічний форум, Філіп Котлер, Карл Айгінгер, Ю. Полунєєв і інші) [6];

- визнають, як здатність продавати на зовнішніх ринках (Б. Скотт та Дж. Лодж, Лаура Тайсон, М. Ерліх та Дж. Хайн і інші) [7];

- заперечують її значення на макроекономічному рівні (П. Кругман, Е. Рейнерт, М. Гелвіг, М. Вольф та інші) [14].

М. Портер стимулював обговорення концепції конкурентоспроможності країни. Він стверджував, що від поняття «конкурентоспроможна країна» як наукового терміна, який має велике значення для економічного процвітання, доведеться відмовитися, і зазначає, що конкурентоспроможність на рівні країни – це продуктивність використання ресурсів, а також зауважив, що поки не існує загальноприйнятого визначення конкурентоспроможності стосовно націй. Зрозумілими є поняття конкурентоспроможності фірми чи галузі, але не національної конкурентоспроможності [1, р. 76-77].

Конкурентоспроможність країни – це здатність економіки однієї країни конкурувати з економіками інших держав за рівнем ефективного використання національних ресурсів, підвищення продуктивності народного господарства [2].

Велика кількість літературних джерел, а отже і поглядів науковців щодо розуміння конкурентоспроможності країни, свідчить про те, що на їх думку продуктивність є основним фактором підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Інтерпретація національної економічної конкурентоспроможності за звітом глобальної конкурентоспроможності, який щорічно

опубліковує Всесвітній економічний форум, визначається як сукупність факторів, які визначають рівень продуктивності [3, с. 31]. Підвищення продуктивності – це значить найбільш економічно ефективно використувати наявні фактори та ресурси.

Філіп Колер обгрунтовує національну конкурентоспроможність також через призму продуктивності. Він пов'язує продуктивність національної економіки з порівняльною перевагою та загальною факторною продуктивністю в сучасній теорії зростання та зазначає, що благополуччя країни визначається її рівнем продуктивності [4, с. 499].

Карл Айгінгер, в рамках пояснення дефініції національної конкурентоспроможності, стверджує, що конкурентоспроможність – це здатність країни до підвищення рівня добробуту [5, с. 170]. Ю. Полунєєв пояснює що, конкурентоспроможність країни полягає в її здатності створити внутрішні та зовнішні умови, які дають можливості її підприємствам виробляти товари та послуги, що витримують випробування міжнародних ринків, а населенню – стало підвищувати доходи та якість життя [6, с. 196].

Вищенаведений підхід науковців підводять нас до висновку, що необхідно уникати зміщення акценту глобальної конкурентної позиції суб'єкта світового господарства до виключно продуктивності, так як таке розуміння концепції спрощує її вагоме значення для формування конкурентної політи та здобуття світового лідерства. Жодним чином, ми не заперечуємо залежність конкурентної сили країни від продуктивності, проте стверджуємо, що не тільки продуктивність визначає її.

Інша ж група науковців ототожнюють національну конкурентоспроможність з здатністю продавати на зовнішніх ринках. Скотт та Лодж зазначають, що конкурентоспроможність країни – це здатність національної економіки виробляти та розповсюджувати товари на міжнародній арені [7, с. 26].

Гончаров Ю., Петін Ю, Сальник О. вважають, що конкурентоспроможність країни – це здатність реалізовувати свої товари і послуги на внутрішньому і світовому ринках згідно з міжнародними правилами торгівлі та стандартами, і тим самим створювати в державі умови для підвищення її соціально-економічного розвитку [8, с. 107]. Лаура Тайсон, стверджує, що міжнародна конкурентоспроможність країни – це здатність виробляти товари та послуги, які витримують конкуренцію на світовому ринку [9, с. 75]. М. Ерліх, Дж. Хайн акцентують увагу на тому, що міжнародна конкурентоспроможність – це спроможність країни або фірми продавати свої товари [10, с. 103].

Враховуючи вищенаведені аргументи, ми стверджуємо, що конкурентна сила країни не повинна асоціюватись з світовим ринком товарів і послуг, тому що товарами і послугами торгують не країни, а їх фірми, а країни так би мовити “торгують” умовами для виробництва, при чому не тільки цими умовами, але часто й умовами отримання доходу, які з виробництвом не пов'язані. Тобто, країни торгують не товарами та послугами, а національним бізнес-середовищем.

Нації конкурують одна з одною за розподіл світового багатства, в тому числі і за умови його створення. Найбільш поширений випадок – це

суперництво країн одна з одною за бізнес і його інвестиції, які створюють національний прибуток. Ключовою умовою отримання таких “бажаних” інвестицій є створення сприятливого бізнес-середовища. Проте, не менш важливим аспектом глобальної конкурентної сили на сучасному етапі розвитку світового господарства є створення умов для проживання людей, які в умовах глобальної економіки стають основним джерелом національного багатства.

Критично ставляться до концепції конкурентоспроможності національної економіки багато вчених (М. Портер, П. Кругман, Е. Рейнерт, Мартін Фрідріх Гелвіг, М. Вольф та інші), тому наукова дискусія триває й сьогодні. Учені схиляються до того, що термін «конкурентоспроможність» потрібно застосовувати тільки щодо певного підприємства або галузі, оскільки жодна країна не може бути конкурентоспроможною в усіх галузях, із цим ми беззаперечно погоджуємося [14].

Критика щодо терміну «конкурентоспроможність» П. Кругмана є добре відомою. Він наводить аргументи, чому національна конкурентоспроможність – це неправильно вживаний термін: нації не ведуть таку конкурентну боротьбу, як компанії. Фірми, які не є успішними, безповоротно покидають ринок, але таке поняття до націй не можна застосовувати; національна конкурентоспроможність – це “не гра” нульової суми. Коли компанії змагаються за місце на ринку успіх однієї компанії буде за рахунок невдачі інших компаній. Проте успіх однієї країни не лишить можливості інших країн; Кругман звертає увагу, що темп приросту рівня життя може по суті дорівнювати темпу приросту національної продуктивності, не продуктивність відносно конкуренції, а просто національна продуктивність [11, с. 34].

Ми погоджуємося з думкою Кругмана, оскільки вважаємо, що конкурентоспроможність країни не є подібною до конкурентоспроможності фірми чи галузі, на відміну від конкурентоспроможності підприємства, поняття конкурентоспроможність національної економіки в реаліях не існує, теоретично воно є беззмисовним. Поняття конкурентоспроможності є значущим при застосуванні до фірми і безглуздим при застосуванні до країни.

Е. Рейнерт у «Конкурентоспроможність та її предки – 500-річний крос-національний ракурс» пише, що часто неправильно вживаний та здебільшого невизначений термін «конкурентоспроможність», застосований належним чином, дійсно мав би характеризувати важливу ознаку світової економіки [12, с. 3].

Мартін Фрідріх Гелвіг, вважає, що конкуренція зазвичай вигідна справа, але це не стосується «конкуренції між країнами». Тут, він – дуже безкомпромісний прихильник Рікардо. Не існує такого поняття, як конкуренція між країнами. Це було б можливо, коли б ми мали на увазі війну чи якусь можливість привернути увагу. Але я не думаю, що є конкуренція між країнами з точки зору продукції. Є змагання між товарами і навіть між підприємствами: фірми можуть стикнутися з важкою чи легкою конкуренцією на ринку, але це залежить не лише від того, наскільки вони ефективні, але і від державного регулювання, правових систем та інших факторів [13].

Мартін Вольф, головний консультант із питань економіки «Financial Times», стверджує що «поняття конкурентоспроможності країн, на моделі

конкурентоспроможності компаній, – це нісенітниця». На основі детального дослідження теорії конкурентних переваг Рікардо, концепції, яка явно релевантна до національної «конкурентоспроможності», Вольф зазначає, що концепція, що країни змагаються безпосередньо одна з одною, так як і компанії, – нісенітниця. Це – нісенітниця, тому що найголовніше джерело як багатства, так і конкурентної переваги, особливо людей, надзвичайно немобільне. Країна не може втратити свою конкурентну перевагу. Її конкурентна перевага може змінюватися. Можливо навіть, що певною мірою, ця зміна не бажана. Але країна повинна мати конкурентну перевагу в чомусь [14].

Велика кількість визначень конкурентоспроможності країни свідчить про актуальність цього феномену. Практично немає розвинених країн, які не створювали б у себе спеціальних комісій для аналізу конкурентоспроможності своєї економіки і не шукали б шляхів її удосконалення. Тим не менш, як ми бачимо з вищенаведених думок економістів-міжнародників, концепція міжнародної конкурентоспроможності країни до цього часу ще чітко не сформульована.

На нашу думку, введення до економічної теорії категорії конкурентна сила країни допоможе розмежувати та зменшити дискусії щодо адекватності використання поняття конкурентоспроможність на макрорівні, а також зробити його реалістичним із точки зору пояснення реальних процесів у глобальному конкурентному середовищі. Одним із пояснень є те, що поняття конкурентна сила національної економіки не так легко може бути розглянутою, оскільки вона не є таким чітко визначеним явищем, як, наприклад, конкурентоспроможність підприємства. Глобальна конкурентоспроможність країни, на відміну від конкурентоспроможності фірми, виходить за рамки попиту і пропозиції та не обмежується отриманням прибутку, встановлює правила для урядів та впливає на рівень життя населення. Наше нове визначення повинно допомогти уникнути спрощеного трактування цього терміну.

Економічна теорія категорії «конкурентна сила країни» характеризуватиме національну економіку з позиції сили, а не здатності чи спроможності, як це відбувається у розрізі фірми чи галузі. Детермінантами змістовного наповнення цієї категорії є нерівномірний розподіл конкурентної сили, кооперування як національних економік країн, так і багатонаціональних підприємств (злиття та поглинання) заради нарощення глобальної конкурентної сили, формальне та неформальне регулювання торговельно-конкурентних відносин на міжнародній арені, а також зниження активності суб'єктів світового господарства у веденні торгових війн.

Наголошуємо на тому, що глобальна конкуренція між країнами не мала б характеризуватись терміном конкурентоспроможність, оскільки цей термін, на нашу думку, має відношення лише до конкуренції між підприємствами на ринку та звужує змістовне наповнення цих процесів щодо країни. Пояснити це можна таким чином: неконкурентоспроможний товар або галузь може бути витісненим із ринку конкурентоспроможними, а щодо національної економіки не правильним є використання терміну неконкурентоспроможна країна, оскільки навіть якщо країна є останньою в рейтингу конкурентосп-

роможності, тобто по відношенню до всіх країн неконкурентоспроможною — вона не може зійти з міжнародної арени і жодна конкурентоспроможна країна не може витіснити її. Така якісна різниця в розмежуванні твердої конкурентоспроможності підприємства з гнучкою та динамічною конкурентоспроможністю країни говорить нам про те, що введення більш зрозумілого терміну конкурентна сила країни є вимогою сучасного розвитку глобального господарства. Отже, глобальна конкурентна сила країни — це більш складна для оцінки категорія ніж міжнародна конкурентоспроможність фірми, яка характеризує залежність від багатьох детермінант, що важко класифікуються.

З огляду на наведені аргументи, ми вважаємо доцільним введення до економічної теорії понять „конкурентна сила країни”. Така інтерпретація поняття міжнародної конкурентоспроможності національної економіки дозволить зменшити наукові дискусії щодо доцільності застосування цього поняття на макро- та мегарівні, а також надасть можливість робити висновки щодо розподілу конкурентної сили між економічними суб'єктами різних рівнів, при охарактеризуванні поточного стану справ та перспектив розвитку глобального господарства.

Конкурентна сила країни є базовою ключовою категорією в рамках вивчення динаміки розвитку глобальної конкуренції, яка являє собою інтегративну наукову категорію, що охоплює і розглядає кількісні і якісні показники привабливості національної економіки, які визначають конкурентний розвиток країни, потенціал майбутнього економічного росту та удосконалення, який призводить до збільшення реальних доходів громадян. Тобто, конкурентна сила національної економіки — це величина, яка вказує на реальне забезпечення громадян та підприємств суб'єкта глобального господарства більшими перевагами, ніж інші країни.

Конкурентна сила країни є динамічною, де основною базою для визначення величини конкурентної сили того чи іншого суб'єкта глобального господарства виступають аналогічні показники суперників за конкурентне лідерство. Тому, її необхідно розглядати як процес, який потребує постійного моніторингу. Дослідження конкурентної сили економіки складається з двох етапів: оцінка конкурентного статусу, який вже досягнуто суб'єктом світового господарства; прогнозування розподілу конкурентної сили в майбутньому.

Висновки. Отже, нові ознаки глобальної конкурентної сили дають підстави вважати її феноменом нинішнього етапу розвитку світового господарства. Глобальна конкурентна сила країни — це економічна багатоаспектна ринкова категорія, яка відображає процес конкурентної боротьби у різних формах протидії та співробітництва країн, міжнародних інтеграційних союзів та інших суб'єктів глобального простору за конкурентні позиції та світове конкурентне лідерство.

1. Porter, Michael E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. Harvard Business Review, Volume 68: 73-91. URL: http://www.economie.ens.fr/IMG/pdf/porter_1990_-_the_competitive_advantage_of_nations.pdf

2. Штальман К.М., Дряхлов Х.В. Економічна енциклопедія. Т. 2. Київ: Академія, 2000. 814 с.

3. Klaus, Schwab and Michael, Porter (2006). The Global Competitiveness Report 2006-2007. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2006-07.pdf
4. Karl, Aiginger and Johanna, Vogel (2015). "Competitiveness: from a misleading concept to a strategy supporting Beyond GDP goals". *Competitiveness Review*, Volume 25: 497-523. URL: https://karl.aiginger.wifo.ac.at/fileadmin/files_aiginger/publications/2015/CR-06-2015-0052_01.pdf
<http://dx.doi.org/10.1108/CR-06-2015-0052>
5. Karl, Aiginger (2006). *Competitiveness: From a Dangerous Obsession to a Welfare Creating Ability with Positive Externalities*. *Journal of Industry Competition and Trade*, Volume 6 (2): 161-177. URL: https://karl.aiginger.wifo.ac.at/fileadmin/files_aiginger/publications/2006/comp_jict_01.pdf
6. Полунеев Ю. В. Конкуренентоспроможність країни як економічна категорія та стратегія розвитку. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 94 (II). 2010. С. 189-204.
7. Scott B., Lodge G. (1985). *US Competitiveness and the World Economy*. The International Executive, Volume 27 (1).
8. Гончаров Ю. В., Петін Ю. О., Сальник О. М. Світ. Європа. Україна: трансформація економіки та інтеграція. К: Знання України, 2007. 504 с.
9. Yovka, Bankova (2013). *National Competitiveness Levers*. *Economic Alternatives*. URL: https://www.researchgate.net/profile/Yovka_Bankova/publication/304252415_National_Competitiveness_Levers_How_it_Looks_in_Bulgaria/links/576ab55e08ae5b9a62b39715/National-Competitiveness-Levers-How-it-Looks-in-Bulgaria.pdf?origin=publication_detail
10. Швиданенко О. А. Глобальна парадигма конкурентоспроможності: імперативи становлення та розвитку: дисертація. К., 2007. 512 с.
11. Krugman, Paul R. (1994). *Competitiveness: A Dangerous Obsession*. *Foreign Affairs*, Volume 73: 28-44. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/4c16/a551a1761792f06edcee31f2b6dbd2636566.pdf>
12. Reinert, Erik S. (1994). *Competitiveness and its predecessors – a 500-year cross-national perspective*. URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/48155/1/MPRA_paper_48155.pdf
13. Hellwig, Martin F. (2019). *Competitiveness as doublespeak: an interview with Martin Hellwig*. *Fools' Gold rethinking competition*. URL: <http://foolsgold.international/interview-martin-hellwig-competitiveness-doublespeak/>
14. Wolf, Martin H. (2020). *The Competitiveness Files*. URL: <https://www.taxjustice.net/2020/01/06/the-competitiveness-files-martin-wolf/>

-
1. Porter, Michael E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. *Harvard Business Review*, Volume 68: 73-91. URL: http://www.economie.ens.fr/IMG/pdf/porter_1990_-_the_competitive_advantage_of_nations.pdf
 2. K. Shtalman, M. Driakhlov, V. Khartman *Ekonomichna entsyklopediia*. T. 2. Kyiv: Akademiia, 2000. 814 с.
 3. Klaus, Schwab and Michael, Porter (2006). The Global Competitiveness Report 2006-2007. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2006-07.pdf
 4. Karl, Aiginger and Johanna, Vogel (2015). "Competitiveness: from a misleading concept to a strategy supporting Beyond GDP goals". *Competitiveness Review*, Volume 25: 497-523. URL: https://karl.aiginger.wifo.ac.at/fileadmin/files_aiginger/publications/2015/CR-06-2015-0052_01.pdf
<http://dx.doi.org/10.1108/CR-06-2015-0052>
 5. Karl, Aiginger (2006). *Competitiveness: From a Dangerous Obsession to a Welfare Creating Ability with Positive Externalities*. *Journal of Industry Competition and Trade*, Volume 6 (2): 161-177. URL: https://karl.aiginger.wifo.ac.at/fileadmin/files_aiginger/publications/2006/comp_jict_01.pdf
 6. Полунієєв Ю. В. Конкуренентоспроможність країни як економічна категорія та стратегія розвитку. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 94 (II). 2010. С. 189-204.
 7. Scott B., Lodge G. (1985). *US Competitiveness and the World Economy*. The International Executive, Volume 27 (1).
 8. Гончаров Ю. В., Петін Ю. О., Сальник О. М. Світ. Європа. Україна: трансформація економіки та інтеграція. К: Знання України, 2007. 504 с.
 9. Yovka, Bankova (2013). *National Competitiveness Levers*. *Economic Alternatives*. URL: https://www.researchgate.net/profile/Yovka_Bankova/publication/304252415_National_Competitiveness_Levers_How_it_Looks_in_Bulgaria/links/576ab55e08ae5b9a62b39715/National-Competitiveness-Levers-How-it-Looks-in-Bulgaria.pdf?origin=publication_detail

10. Shvydanenko O. A. Hlobalna paradyhma konkurentospromozhnosti: imperatyvy stanovlennia ta rozvytku: dysertatsiia. K., 2007. 512 s.
11. Krugman, Paul R. (1994). Competitiveness: A Dangerous Obsession. Foreign affairs, Volume 73: 28-44. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/4c16/a551a1761792f06edcee31f2b6dbd2636566.pdf>
12. Reinert, Erik S. (1994). Competitiveness and its predecessors – a 500-year cross-national perspective. URL: https://mpa.ub.uni-muenchen.de/48155/1/MPRA_paper_48155.pdf
13. Hellwig, Martin F. (2019). Sompetitiveness as doublespeak: an interview with Martin Hellwig. Fools Gold rething competition. URL: <http://foolsgold.international/interview-martin-hellwig-competitiveness-doublespeak/>
14. Wolf, Martin N. (2020). The Competitiveness Files. URL: <https://www.taxjustice.net/2020/01/06/the-competitiveness-files-martin-wolf/>